

цій" // Національні процеси... – С. 281. ³ Міхновський М. Самостійна Україна // Національні процеси... – С. 313. ⁴ Там само. – С. 315. ⁵ Там само. ⁶ Там само. – С. 317. ⁷ Міхновський М. З відкритого листа до російського міністра внутрішніх справ Сипягіна // Національні процеси... – С. 323. ⁸ Вільчинський Ю. Політична філософія М.Міхновського // Слово і час. – 1995. – № 1. – С. 9. ⁹ Міхновський М. Самостійна Україна // Національні процеси в Україні... – С. 322. ¹⁰ Міхновський М. Самостійна Україна. – К., 2003. – С. 9. ¹¹ Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І.Міхновський. Постать на тлі епохи // УІЖ. – 1992. – № 9. – С. 84. ¹² Грушевський М. Чи Україна тільки для українців // Національні процеси в Україні... – С. 494. ¹³ Лінецький С. М.Міхновський: міфи історіографії та правда історії // Молода нація. – 1996. – № 1. – С. 222. ¹⁴ Нарис програми Революційної української партії (пропонований Київським комітетом – Вільною Громадою РУП для 2-го партійного з'їзду // Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Мюнхен, 1983. – Т. 1. – С. 114. ¹⁵ До українського народу в Росії. Звернення Союзу визволення України // Національні процеси в Україні... – С. 373. ¹⁶ До громадської

думки Європи. Звернення СВУ // Національні процеси... – С. 375. ¹⁷ Нарис програми Української революційної партії // Українська суспільно-політична думка... – С. 121. ¹⁸ Програма Української соціал-демократичної робітничої партії // Самостійна Україна. 36. програм українських політичних партій початку ХХ століття. – Тернопіль, 1991. – С. 72. ¹⁹ Платформа Української демократичної партії // Самостійна Україна... – С. 54. ²⁰ Платформа Української радикальної партії // Самостійна Україна... – С. 57. ²¹ Декларація Української селянської партії // Самостійна Україна... – С. 76. ²² Програма Української трудової громади в ІІ Державній Думі // Українська суспільно-політична думка... – С. 160. ²³ Там само. ²⁴ Там само. – С. 161. ²⁵ Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. – К., 1997. – Т. 1. – С. 312. ²⁶ Програма Української демократично-радикальної партії // Самостійна Україна... – С. 64. ²⁷ Програма Української партії соціалістів-федералістів // Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. – К., 1992. – С. 35.

Надійшло до редколегії 03.09.04

Н.Д.Городня, канд. іст. наук

ОЛЕКСАНДР ШУЛЬГІН (1889–1960) ЯК ПРЕДСТАВНИК НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Присвячено аналізу політичної діяльності О.Шульгіна та його місця серед вітчизняної еліти на тлі еволюції українського національного руху.

The article deals with analysis of political activity of O.Shulgin and his place among national elite against the background of Ukrainian national movement.

Особистість Олександра Шульгіна – політика, дипломата, історика, соціолога, першого міністра закордонних справ Української Народної Республіки – в історіографії української революції 1917–1920 рр. відходить на другий план на тлі постатей М.Грушевського, В.Винниченка чи С.Петлюри. Однак, будучи видатними істориками, письменниками, борцями за свої ідеали, вони поступалися як реальні політики О.Шульгіну, якого сучасники називали людиною "одинокую ... на властивому місці"¹.

З проголошенням незалежності України та активізацією досліджень української революції 1917–1920 рр. увага істориків до О.Шульгіна, передусім як до першого міністра закордонних справ УНР, посилювалася. З'явилася низка публікацій, присвячених життю та діяльності цього видатного діяча². Однак усі вони ґрунтувалися на інформації, зібраній у виданні, присвяченому пам'яті О.Шульгіна³ і цим самим не змогли уникнути певної комплікативності. Основу цієї публікації складають матеріали, опрацьовані під час роботи автора над дисертаційним дослідженням "Політика країн Антанти та США щодо державності України в 1917–1919 рр.", у т. ч. матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління в Києві – фонди Генерального секретарства міжнародних справ, особистий архів О.Шульгіна, протоколи засідань делегації УНР на Паризькій мирній конференції, матеріали зовнішньої політики Директорії УНР⁴ тощо, а також історико-публіцистичні роботи О.Шульгіна⁵. Не можна було обійти увагою і згадувану вже збірку, яка містить не лише спомини про О.Шульгіна його колег та сучасників, але й уривки з його опублікованої та неопублікованої спадщини.

Особистість О.Шульгіна цікава для сучасників з багатьох причин. Одна з них, пов'язана з питаннями про його місце серед української національної еліти та про її еволюцію впродовж вітчизняної історії. Аналізу цих питань і присвячено нашу статтю.

Як відомо, українці довго залишалися бездержавною нацією, оскільки не мали власної політичної еліти, здатної сформувати державницькі вимоги й реалізувати їх. Так, у складі Речі Посполитої з її широкими правами та привілеями для шляхти представники української родової знаті швидко полонізувалися, а в складі Російської держави швидко русифікувалися, для чого було досить Грамоти Катерини ІІ, що зрівнювала у правах

колишню козацьку старшину з російським дворянством. Бути росіянами, як колись поляками, було вигідно, тож знову спостерігаємо ситуацію, коли українцями залишаються лише в масі своїй безграмотні селяни.

Якщо звернутися до питання, які соціальні верстви впродовж усієї історії України захищали її національні інтереси, побачимо, що в польсько-литовський період це представники православної церкви; з кінця ХVІ – початку ХVІІ ст. – козацтво; з ХІХ ст. – світська інтелігенція. Із середини ХІХ ст. з програми, сформульованої Кирило-Мефодіївським братством, бере початок український націоналізм (явище, характерне для усього ХІХ ст.) – рух, спрямований на здобуття державності для української нації. Наприкінці 50-х рр. ХІХ ст. він відроджується у формі громадського культурницько-просвітницького руху, відкидаючи поставлені кирило-мефодіївцями політичні завдання. Нове покоління української національної еліти формується в останній третині ХІХ ст. під впливом ідей М.Драгоманова про необхідність переходу від культурницько-просвітницького етапу українського національного руху до політичного, до боротьби за автономію України в складі федеративної Російської держави.

До цього покоління належав батько О.Шульгіна – Яків Шульгін, якого М.Драгоманов називав "євангельським юношею" завдяки його ідеалізму та відданості справі. Через активну участь в українському національно-визвольному русі Я.Шульгін зазнав арештів та заслання, був позбавлений академічної та професорської кар'єри, а майже всі гроші, одержані у спадщину від матері, віддав на фінансування драгоманівської "Громади". Ідейні переконання Я.Шульгіна стали причиною сімейної драми, коли він розійшовся зі своїм дядьком й опікуном Віталієм Шульгіним – професором загальної історії Київського університету, переконаним русофілом і монархістом – у будинку якого жив і виховувався після смерті батьків. Ідейну безкомпромісність успадкував від батька й Олександр, який ігнорував сина Віталія, Василя Шульгіна – відомого діяча, депутата Державної Думи, називаючи його "україножером".

Першою вчителькою О.Шульгіна була мати, Любов Устимович, яка, за його словами, "жила Україною і для України", і це дозволило йому уникнути русифікації, яку прищеплювала школа. Усі четверо дітей із сім'ї Шульгінських стали українськими патріотами, а молодший син Во-

лодимир, організатор і керівник Української студентської громади, загинув у бою під Крутами в січні 1918 р. Отже, О.Шульгін є представником нової генерації української еліти – національно свідомої української інтелігенції, яка не протиставляла себе народу, відчувала себе його частиною і чітко заявляла про його національні права, не лише культурні, але й політичні. Уже під час навчання та викладання в Петербурзькому університеті О.Шульгін став активним членом гуртка Товариства Українських Поступовців та пов'язав себе з Демократично-радикальною партією (із червня 1917 р. – Українська партія соціалістів-федералістів). Після створення Петроградської Ради Олександр Якович працював у ній упродовж двох з половиною місяців, очолював українську фракцію Петроградської Ради, ставив на її засіданнях питання про автономію України.

Загалом О.Шульгін – один з небагатьох свідомих українців в українській революції. Відчуваючи себе представником свого народу, він, водночас, добре усвідомлював роль національної еліти й обстоював думку, що "не можна погоджуватися з усім, що хочуть маси, бо це шкодить державній, національній ідеї", тож відкрито заявляв про свою незгоду з популістською лінією партії соціалістів-революціонерів та з позицією М.Грушевського, який поступово зазнавав впливу УПСР⁶.

Однією з характерних рис української національної еліти є те, що кожного разу, коли виникали умови для національного самовизначення України, у її середовищі виникали численні суперечності, які врешті переростали у внутрішню боротьбу за владу та "руїну". Так було під час української національної революції середини XVII ст., особливо після смерті Б.Хмельницького. Аналогічну ситуацію спостерігаємо під час української революції 1917–1920 рр., учасником якої був О.Шульгін. Осмислюючи в подальшому внутрішню боротьбу серед діячів українського національного руху, він відзначав існування конструктивної та руйнівної традиції в українській історії (при цьому деструктивні сили – "гайдамаччину" – він пов'язував з діяльністю есерів та націоналістів). Як конструктивну лінію він розглядав пошуки практичних політичних шляхів у будь-яких, навіть найгірших обставинах; спокійний рух до певної, цілком реальної національної мети⁷, а також необхідність порозуміння, досягнення компромісу, що означало "не тільки щось здобути, а й від чогось відступити"⁸. Такий компроміс спостерігаємо впродовж усієї його політичної діяльності.

Так, будучи федералістом за своїми політичними переконаннями, він присвятив своє життя боротьбі за незалежну Україну, коли реалізація ідеї федерації виявилася неможливою. Все ж був змушений відступитися від вимоги соборності українських земель і підтримав С.Петлюру, коли той погодився на приєднання Галичини до Польщі. При цьому О.Шульгін був упевнений у тому, що С.Петлюра не зрікався жодних українських земель, лише був змушений визнати те, що на той момент було фактом – польські кордони в Галичині, встановлені нею силою зброї. "Історія поставила перед українським проводом запит: Захід чи Схід? – Петлюра обрав Захід і мав повну рацію", вважав О.Шульгін⁹. Водночас він був переконаний, що політика має бути високоморальною і прагнути до людського добра, натомість "політика, якій бракує елементу моральності, веде тільки до загибелі руїни, до катастрофи"¹⁰.

Орієнтація на зовнішню допомогу тієї чи іншої зарубіжної держави також характерна для українського національного руху. Вражає вже діапазон зовнішньополітичних орієнтацій Б.Хмельницького, які були реалізовані в роки "руїни" різними претендентами на владу в Україні. Спостерігаємо суперечності серед діячів украї-

нського національного руху кінця XIX – початку XX ст. щодо орієнтації на Росію чи Австро-Угорщину, а в умовах першої світової війни – на Антанту чи Центральні держави. До цієї боротьби був залучений і О.Шульгін, як один з небагатьох українських діячів, хто чітко вибрав орієнтацію на Антанту й намагався реалізувати її в інтересах України. О.Шульгін не міг передбачити перемоги Англії, Франції та США у світовій війні, однак він реально оцінював їхні демократичні політичні системи – з парламентським устроєм, відповідальним урядом, широкими політичними свободами та гарантіями прав особистості. Усі ці ідеї було покладено в основу Конституції УНР.

Пізніше, вже після поразки української революції, О.Шульгін продовжував працювати на користь української національної справи доступними йому засобами – на дипломатичній службі, представляючи Україну в Лізі Націй, на повоєнних міжнародних конференціях, очолюючи Українське Товариство прихильників Ліги Націй; будучи головою та міністром закордонних справ уряду УНР в еміграції; на науковій ниві (очолюючи Українське Академічне Товариство в Парижі та Міжнародну вільну академію); на службі у Міністерстві закордонних справ Франції. При цьому він жодного разу не зрадив ні боротьби за державність України, ні своїй відданості Франції. Це дало йому можливість у листі до міністра закордонних справ Франції М.Шумана писати: "У моїй довгій політичній кар'єрі я завжди сполучав інтереси моєї країни із інтересами Франції, і з цієї причини я мусив перенести ув'язнення з боку гестапо у 1940 і 1941 рр"¹¹.

Найбільше відомий О.Шульгін як один із засновників та керівників Української Центральної Ради, перший міністр закордонних справ УНР та провідний український дипломат. Його діяльність відбувалася на тлі розгортання української революції, зміни її різних етапів. Тож вивчення революції дає можливість простежити ту внутрішню боротьбу, яка точилася серед українських діячів з питань майбутнього України та способів реалізації ідеї її державності як під час революції, так і після її поразки.

О.Шульгін – представник реформістського крила українських соціалістів, що діяли в революції; представник тієї течії, що виступала проти революційних методів по відношенню до Тимчасового уряду, обстоюючи думку про легальний шлях боротьби за автономію, необхідність порозуміння з російською демократією, у той час як М.Грушевський пропонував не очікувати рішення Тимчасового уряду щодо організації української автономії, а негайно скликати українські Установчі збори та створити український уряд. Незважаючи на молодість О.Шульгіна та авторитет М.Грушевського, з'їзд ТУП в березні 1917 р. пішов за О.Шульгіном та його поміркованою лінією, яку він аргументував станом війни, близькістю фронту, діяльністю на Україні національних меншин, у зв'язку з чим опір українців міг би знищити революцію і повернути старий режим. "Коли ми підемо "навпростець", то можемо і на Україні ... створити повну анархію", передбачав тоді О.Шульгін¹². Однак врешті було реалізовано лінію М.Грушевського: проголошення І Універсалу, конфлікт з Тимчасовим урядом, його липнева криза, підготовка до проведення Всеукраїнських Установчих Зборів – усе це послабило Тимчасовий Уряд і полегшило більшовикам прихід до влади.

У Генеральному Секретаріаті, створеному після проголошення І Універсалу, бачимо О.Шульгіна на посаді секретаря з міжнародних справ. З огляду на вимоги автономії, далі яких Центральна Рада не йшла, секретаріат займався справами міжнародними, тобто справами національних меншин, а не міжнародними. Паралельно здійснювалися підготовчі заходи

щодо перетворення Російської держави на федерацію. Це відповідало федералістським поглядам О.Шульгіна. Водночас він усіляко намагався не допустити до розриву відносин з Тимчасовим урядом, що могло статися, наприклад, після видання Інструкції від 17 серпня, що значно обмежувала права українських автономних органів і викликала в українських політичних колах прагнення перейти до революційних методів боротьби з Тимчасовим урядом. О.Шульгін був серед організаторів з'їзду представників народів Росії, що відбувся в Києві 23 вересня 1917 р. з метою обговорення питання про створення федеративної Російської держави.

На посаді секретаря з міжнародних справ О.Шульгіна замінив першого керівника секретаріату – С.Єфремова, лідера партії соціалістів-федералістів. Той був ще обережнішим ніж Шульгін, вважаючи, що логіка розвитку подій урешті призведе до відходу від федерації. Дійсно, сталося так, що невдовзі О.Шульгіну довелося займатися не лише міжнародними, але й міжнародними справами, оскільки союзники Росії по Антанті – Франція та Англія – почали цікавитися Україною з метою утримати Східний фронт будь-якою ціною, залучивши для цього всі можливі сили – у т. ч. Румунію, Україну, Дон, Північний Кавказ, польські й чеські полки. Увага до України була обумовлена процесом українізації армії та виділенням Румунського та Південно-Західного фронту в Український, який Центральна Рада обіцяла захищати усіма силами. Тож уже з літа 1917 р. О.Шульгін неофіційно налагодив відносини з представниками різних держав та народів, що перебували у Києві – французами, англійцями, румунами тощо.

Діяльність на посаді секретаря з міжнародних справ не була для О.Шульгіна простою. Як пише А.Жуковський¹³, йому доводилося працювати серед політичних противників (есерів), і внутрішні відносини доходили до того, що після 20 листопада 1917 р. (коли III Універсалом Центральна Рада проголосила, що виступає за початок мирних переговорів) він хотів піти у відставку, але на прохання М.Грушевського залишився. Сам О.Шульгін неодноразово заявляв про незгоду з діями В.Винниченка та М.Грушевського, коли вони виходили за межі його федералістських та помірковано-реформаторських принципів. А в питанні про мир керівництво УНР проводило відверто суперечливу політику. Ведучи переговори із союзниками про підтримку ними УНР у її захисті Українського фронту, воно водночас заявляло про прагнення до миру, як тоді казали, миру загального, а не сепаратного. Однак було очевидно, що це неможливо, і якщо Центральна Рада проголошувала про початок мирних переговорів, вони могли привести лише до миру сепаратного. О.Шульгін розумів це, і цим, очевидно, пояснювалося його прохання про відставку.

Виступаючи наприкінці грудня 1917 р. на VIII сесії Центральної Ради, яка мала прийняти рішення про участь УНР у Брест-Литовських переговорах, О.Шульгін наполягав на тому, що "українська демократія не може бажати миру, який призведе до розбиття західної демократії... Коли нам потрібні союзники, які б дали нам фактичну силу, ми повинні спиратися на далекі західні держави... Тим же державам ми повинні сказати, що коли вони дійсно хочуть допомогти Україні ... нехай дадуть своїх офіційних послів і тим зміцнять наше політичне становище, як у процесі будівництва федеративного ладу, так і в нашій міжнародній політиці в справі миру"¹⁴.

Внаслідок цього на початку січня 1918 р. відбулося призначення французького генерала Ж.Табуї та англійського консула в Одесі П.Багге представниками Франції та Великобританії при уряді УНР. Призначення було здійснено телеграфом – єдиним можливим на той час

шляхом – і виходило не від французького чи англійського урядів, а від головнокомандувача союзними військами на Румунському фронті генералом Бертело¹⁵. Українські діячі розглядали таке призначення як факт визнання УНР з боку Франції та Великобританії. У цьому був переконаний і О.Шульгін. Однак очевидно, що ці призначення означали лише спостережницьку політику, кваліфіковане вивчення ситуації на Україні, яке обумовлювалося виключно військовими інтересами і могло призвести до угоди з новим урядом, якби він виявив ознаки стабільності. Тим більше, що після підписання Україною сепаратного миру з Німеччиною представники Антанти рішуче відмовилися від факту визнання ними УНР¹⁶.

Період Центральної Ради був найбільш плідним у житті О.Шульгіна. Він, фактично, стояв біля витоків зовнішньої політики України та її зовнішньополітичного відомства. Саме О.Шульгін стоїть у центрі всіх переговорів з представниками Антанти, вбачаючи в них шанс шляхом підтримки Франції й Англії зміцнити автономію України та досягти створення демократичної федерації з Росією. Коли досягти цього не вдалося й УНР підписала сепаратний Брест-Литовський мир, О.Шульгін пішов у відставку, щоб не пов'язувати себе з політикою, яку вважав хибною.

Будучи демократом та соціалістом за переконаннями, він негативно сприйняв консервативний гетьманський переворот і відхилив пропозицію голови гетьманського уряду Ф.Лизогуба очолити міністерство закордонних справ. З погляду сьогодення ми можемо стверджувати, що такі дії були згубними для Української держави, оскільки відсутність підтримки провідних українських партій послаблювала гетьманський режим, який багато зробив для України саме з погляду наведення порядку, ліквідації анархії, спричиненої діяльністю Центральної Ради. З іншого боку, відсутність підтримки українських соціалістичних партій штовхала гетьмана до співпраці з російськими консервативними силами – кадетами та октябристами. Хоча, можливо, консерватизм гетьмана та революційний демократизм соціалістів були несумісними, що й визначило їхню позицію.

Однак О.Шульгін скоро зрозумів цю помилку, тож із травня 1918 р. він був серед членів української мирної делегації на переговорах з Радянською Росією, а з червня 1918 р. – у складі Міністерства закордонних справ, очолюваного Д.Дорошенком. На цій посаді він залишався до липня, до призначення послом Української держави в Болгарії. Перебуваючи в Софії, він з літа 1918 р. знову за дорученням уряду, вступає в контакти з представниками Антанти, оскільки поразка Центральної держави у світовій війні стала очевидною. О.Шульгін звертається з телеграмою до держсекретаря США Р.Лансінга з приводу представництва України на повоєнній мирній конференції; до урядів Антанти з приводу залишення німецьких військ в Україні до сформування української армії; до міністра закордонних справ Франції С.Пісона з нотою, у якій переконує, що гетьманський уряд має справу з німцями лише з необхідності і щиро прагне відновити стосунки із союзниками. Відбуваються також переговори О.Шульгіна з американським послом в Софії Мерфі, з військовим командуванням та дипломатичними агентами Антанти у Салоніках¹⁷.

За часів Директорії УНР дипломатична діяльність О.Шульгіна набуває нової сили. На початку 1919 р. він їде до Швейцарії, а звідти – до Парижу на повоєнну мирну конференцію, на яку направляють своїх представників усі поневолені народи, що прагнуть самовизначення. Знаючи з переговорів із союзниками їхнє прагнення відновити цілісність Росії у формі демократичної федерації, О.Шульгін знову повертається до обстою-

вання федеративних ідей. Він інтенсивно працює над упровадженням цієї ідеї влітку 1919 р. з метою створення спільного антибільшовицького фронту за підтримки "великих держав" Заходу. Разом з А.Марголіним О.Шульгін розробляє план переговорів з представниками усіх держав, що утворилися на території Російської імперії, включаючи Великоросію. Мова йде про їхнє об'єднання з метою спільної боротьби проти більшовиків на основі ідеї створення рівноправної федерації цих держав, що стала б результатом їхнього вільного договору. До того часу, поки виникне можливість скликати Установчі збори, Паризька мирна конференція мала визнати ці держави де-факто і надати їм технічну та матеріальну підтримку¹⁸.

Така пропозиція відповідала поглядам лідерів конференції на можливе вирішення російської проблеми і, можливо, була для України єдиним шансом здобути підтримку союзників. Однак такі ідеї не мали впливу на керівництво УНР та української місії в Парижі, які займали послідовну позицію відстоювання незалежності України і вважали будь-які розмови про федерацію шкідливими для української справи. Через незгоду з такою політикою у вересні 1919 р. О.Шульгін вийшов зі складу місії.

Після невдачі дипломатичної місії УНР у Парижі він продовжив свою діяльність у Женеві, де восени 1920 р. розпочала свої наради перша Асамблея Ліги Націй. Завдання делегації УНР на чолі з О.Шульгіним полягало в тому, щоб здобути для України членство в Лізі Націй. На відміну від Паризької мирної конференції, де українську дипломатичну місію не було офіційно визнано, у Женеві О.Шульгін розглядався як офіційний представник УНР, а його ноті і заяви публікувалися секретарем Ліги Націй як документи Асамблеї. Однак наприкінці листопада 1920 р., саме тоді, коли вирішувалося питання про прийом України до Ліги націй, прийшло повідомлення, що уряд УНР залишив Україну. З огляду на це справу членства України було відкладено, а пізніше, коли в Україні всюди було встановлено радянську владу, поновити своє подання УНР вже не могла.

У 1921 р. знову бачимо О.Шульгіна на чолі дипломатичної місії до Парижа, яка робить спробу здобути підтримку Франції, що здавалася можливою після поразки військ Денікіна і Врангеля. Однак відповідь, яку отримав О.Шульгін, була такою: "жодного солдата, жодного сантима, аж доки ви самі не опануєте знову хоч частину своєї території"¹⁹. Така сама невдача чекала

українських представників О.Шульгіна і Р.Смаль-Стоцького на Генуезькій конференції.

З 1920-х по 1960 р. спостерігаємо різнобічну й напружену працю О.Шульгіна в еміграції. Це дипломатична, партійна, державницька, наукова робота. Основне завдання уряду УНР в еміграції Олександр Якович бачив у боротьбі за визволення України від Радянського Союзу. У політичному житті він незмінно орієнтувався на Захід – як на підтримку в боротьбі з Радянським Союзом, так і на західні політичні й правові цінності. Не дарма його вважали затятим "антисовєтчиком", його ім'я було невідоме на батьківщині, яку він так любив, а його праці витягли із спецхранів лише після проголошення незалежності України. Водночас федералістські ідеї О.Шульгіна також не є досить привабливими в сучасних умовах, коли історична наука знову служить ідеології й обґрунтовує думку про споконвічне прагнення українців до незалежності. Чергові ідеологічні штампи перешкоджають об'єктивній оцінці діяльності найбільш видатних представників української національної еліти, одним з яких був О.Шульгін.

¹ Збірник на пошану Олександра Шульгіна (1889–1960). Праці історично-філософської секції / За ред. В.Яніва. – Париж; Мюнхен, 1969.
² Стрельський Г. "І прийде час..." Про першого міністра закордонних справ України О.Шульгіна // Політика і час. – 1994. – № 1. – С. 67–72; Гошуляк І. Перемагає в історії той народ, що має тверду волю // Історичний календар'99. – К., 1998. – С. 213–215; Рошнятовська О. Піонер новітньої української дипломатії: До 110-річчя від дня народження О.Я.Шульгіна // Календар знаменних і пам'ятних дат' 99. – К., 1999. – III кв. – С. 28–37.
³ Збірник на пошану Олександра Шульгіна (1889–1960)...
⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2592, оп. 1, спр. 100, 101, 105; Оп. 4, спр. 2; Ф. 1429, оп. 5, спр. 14; Ф. 3696, оп. 1, спр. 6, 38 та ін.
⁵ Шульгін О. Політика: державне будівництво і міжнародні справи. – К., 1918; Шульгін О. Державність чи гайдамаччина. – Париж, 1931; Шульгін О. Без території. – Париж, 1934.
⁶ Шульгін О. М.С.Грушевський – як політик і людина // Збірник на пошану О.Шульгіна... – С. 149.
⁷ Шульгін О. Державність чи гайдамаччина... – С. 6.
⁸ Там само. – С. 12.
⁹ Шульгін О. Без території... – С. 19–21.
¹⁰ Шульгін О. Державність чи гайдамаччина... – С. 1.
¹¹ Перрен О. Останні дні Олександра Шульгіна у Франції // Збірник на пошану Олександра Шульгіна... – С. 195.
¹² Шульгін О. М.С.Грушевський – як політик і людина // Збірник на пошану Олександра Шульгіна... – С. 148.
¹³ Жуковський А. Політична і громадська діяльність Олександра Шульгіна // Збірник на пошану Олександра Шульгіна... – С. 31.
¹⁴ Шульгін О. Політика... – С. 79, 81.
¹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2592, оп. 3, спр. 3, арк. 9.
¹⁶ Докладніше див.: Гончар Ю., Городня Н., Павленко В. Україна часів Центральної Ради в політиці Франції, Великобританії і США (березень 1917 – квітень 1918). – К., 2000; Городня Н. Становлення української державності в роки першої світової війни: пошук союзників // Людина і політика. – 2001. – № 3. – С. 13–32.
¹⁷ Киевская мысль. – 1918. – № 202. – 1 ноября (19 октября); The Ukraine, 1917–1921: A Study of Nationalism. – Cambridge, 1977. – P. 334.
¹⁸ Марголин А. Украина и политика Антанты. – Берлин, 1934. – С. 139, 386.
¹⁹ Шульгін О. Без території... – С. 77.

Надійшла до редколегії 02.09.04

В.П.Гриценко, асп.

МИКОЛА АРКАС ЯК ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ І ПРЕДСТАВНИК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ

Висвітлено постать Миколи Аркаса як культурно-просвітнього, громадського діяча, яскравого представника української національної еліти, інтелігенції та популяризатора історії і культури України. Розгляд діяльності цієї особистості саме в такому руслі примушує подивитися на постать М.Аркаса під іншим кутом зору.

This article describes Mykola Arkas as a public figure, cultural and educational worker, who was a brilliant representative of Ukrainian national elite intelligentsia, popularizer of history and cultural of Ukraine. Examination of these activities of the public man makes us to look at M.Arkas from a new point of view.

Актуальність теми обумовлена тим, що публікації, які до цього часу були присвячені особі Миколи Аркаса, здебільшого розповідали нам про нього як про автора опери "Катерина", популярної "Історії України-Русі" і як засновника товариства "Просвіта" в м. Миколаєві. На нашу думку, це дещо неповна картина діяльності досліджуваної нами постаті. Адже робота М.Аркаса цим не обмежувалася. Він усе своє життя присвятив українському питанню й українській справі, будучи помітним

представником патріотично налаштованої української національної еліти.

На даний момент досліджувана проблема вивчена далеко не повністю. За часів радянської влади маємо лише монографію Л.С.Кауфмана, яка розповідає нам про М.Аркаса як композитора і відзначається своєю заангажованістю. За часів суверенної України слід виділити досить детальну розповідь В.Сарбея в передмові до перевидання "Історії України-Русі" – "Микола Ар-